

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבועי

פרשת ויקהל,

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
תשס"ח

מספר 745

ע"ש הלנה ופאול שולמן

הזהות היהודית של בני ישראל – הבהרות והוספות

בעקבות פרסום מאמרי בדף השבועי לפרשת "שמות" פנה אליי ידידי, הרב צבי רוטנברג, רבה של קהילת "עלומים" בפתח תקוה, שאני נמנה עם חבריה, בשאלה דומה לזו שהעלה ד"ר זבולון בוארון. מעיון בדברים התברר לי שהשאלות אכן במקומן, וככל הנראה מחמת היותי שקוע עד צוואר בפתרון המשבר בין הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטאות לראשי האוצר, נשמט מראה מקום חיוני להבנת העניין. הערת השוליים שנשמטה היא: "הקב"ה משתמש במילים 'עם' או 'עמי' כמה פעמים, והדברים מכוונים לזמן שלאחר מתן תורה ולקראת הכניסה לארץ-ישראל (לדוגמה שמ' ו:ז-ח)". אני מודה לרב רוטנברג על הערותיו המועילות, ובעקבות זאת שלחתי לחוג מכריי וידידי את המאמר השלם בתוספת מראה המקום הרלוונטי. תודתי הכנה נתונה גם לד"ר בוארון, שבעקבות שאלתו הפך העיסוק בנושא לנחלת הכלל, וכך ניתנת בידי ההזדמנות לנצל כמה חשובה זו כדי להרחיב מעט בנדון.

במאמרי הבחנתי בין שתי הגדרות של "עם" – חיצונית ופנימית. ההגדרה הראשונה של עמנו הייתה חיצונית וקבע אותה צורר ישראל, האנטישמי הראשון – פרעה מלך מצרים. אשר להגדרה הפנימית, טענתי המרכזית היא שאת השם "עם ישראל" נתן לנו הקב"ה בשני תנאים: קבלת התורה וירושת ארץ-ישראל. נכון הוא שהקב"ה משתמש בשם "עם" בשליחות משה, אף כי הוא עושה זאת רק משום שאצלו עבר ועתיד קשורים זה בזה לבלי הפרד, שלא כממדי הזמן האנושיים.¹ הוכחה לטענה זו אנו מוצאים באמירתו המפורשת של הקב"ה למשה לפני השליחות הראשונה לפרעה. משה חושב שאינו ראוי לשליחותו, אך הקב"ה מצדו מחזק את ידיו על ידי אזכור המילה "עם" וקשירתה למתן תורה: "כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את הא-להים על ההר הזה" (ג:יב). ורש"י מפרש על אתר: "ושאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים, דבר גדול יש לי על הוצאה זו שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף ג' חדשים שיצאו ממצרים". מכאן ברור שכשם שהאות יינתן רק מקץ שלושה חודשים, כך הכתרת בני ישראל בכינוי "עם" תתבצע אז. יתרה מזאת – כשם שמה נדרש להאמין באות, כן הוא נדרש להאמין שבני ישראל עתידים לזכות בתואר "עם ישראל".

עוד טענתי במאמרי שהתואר "עם ישראל" קשור בארץ-ישראל, ואין לנתק בין השניים. אמנם הקב"ה משתמש בביטוי "עמי" בעת הניסיון לשכנע את משה לקבל עליו את השליחות, ואולם גם כאן ברור שהדברים מכוונים לעתיד, וביטוי זה קשור במפורש לארץ-ישראל, ככתוב: "ויאמר ה' רא'ה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו. וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי והאמרי

¹ "והוא היה והוא הווה והוא יהיה בתפארה". בזה אני מרחיב במאמרי "האמונה והמדע באלף השלישי", דף שבועי לפרשת "בראשית" תשס"א (מס' 364).

והפרזי והחזי והיבוס" (ג:ז-ח). מפסוקים אלה אנו למדים שה' מתייחס לעמו בהקשר המובהק של ישיבתו בעתיד ב"ארץ זבת חלב ודבש", היא ארץ-ישראל! משה רבנו אכן מבין זאת היטב, ובתגובה ישירה לבקשתו של הקב"ה "ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני-ישראל ממצרים" (ג:י) הוא משיב: "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (ג:יא). היינו, בעיני הקב"ה בני ישראל הם עמו על שם העתיד לבוא, כמי שמיועדים לרשת את "ארץ זבת חלב ודבש", אולם בעיני משה החי בהווה הם "רק" בני ישראל.

מכאן מובן (כפי שהסברתי במאמרי לפרשת "שמות") מדוע הקב"ה שם בפי משה את המילים המפורשות שיש להשמיע באוזני פרעה: "ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו ה' א-להי העבריים נקרה עלינו ועתה נלכה-נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' א-להינו" (ג:יח). משה נדרש שלא להשתמש בביטוי "עם ישראל" (שהוא, כאמור, הגדרה חיצונית אשר ניתנה באותה עת רק על ידי פרעה). כלומר, זאת הייתה שליחות מדויקת שגם מילותיה מנוסחות במכוון. אף על פי כן בבואו לפני פרעה תבע ממנו משה: "שלח את עמי" (ה:א) ורק לאחר שמלך מצרים הגיב בחריפות נמלך בו משה וחזר מילה במילה על דברי הקב"ה המקוריים. אוסיף ואדגיש (בעקבות דברי ד"ר בוארון) שבשיח המתמשך בין משה לקב"ה שמע מנהיגם של ישראל כמה פעמים את השם "עם" מפי ה' (למשל, ג:כא; ד:כא), אבל כל זה רק לאחר שהקב"ה הבהיר במפורש שרק הוא זכאי לקרוא לבני ישראל "עם" על שם העתיד שבו הם יקבלו את התורה ואחר כך יירשו את הארץ.

ואסיים בנקודה אקטואלית: הטעות שעשה משה בתחילה בכל הנוגע להגדרת שליחותו (הענקת התואר "עם" לבני ישראל לפני מתן תורה והכניסה לארץ-ישראל) מעוררת מחשבות על רבים מאחינו היהודים שחיים כיום בגולה – כ-3,500 שנה לאחר ההתרחשויות במצרים. יש סכנה מוחשית שהללו, הרחוקים הן מהארץ הן מקיום מצוות התורה, יינתקו במוקדם או במאוחר מן הגזע של האילן היהודי ולא יימנו עוד עם שורותיו של עם ישראל. מן הראוי שנשנן היטב את דברי הקב"ה בתחילת פרשת "וארא" (ו:ד-ח):

וגם הקימתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען את ארץ מגריהם אשר גרו בה. וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר את בריתי לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים וידעתם כי אני ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'.

שוב משמע מכאן שהמעבר מ"בני ישראל" ל"עם ישראל" יכול להתקיים בהקשר כפול: א. "והייתי לכם לא-להים" – מתן תורה; ב. "והבאתי אתכם אל הארץ" – התיישבות בארץ-ישראל. עלינו מוטלת השליחות לסייע ל"אחינו כל בית ישראל" להגשים את הייעוד היהודי-ציוני עתיק היום, וכך נזכה אי"ה להתקיימות הפסוק "וה' האמירך היום להיות לו לעם סגלה כאשר דבר לך ולשמר כל מצוותיו" (דב' כו:יח). זהו לקח לדורות!

פרופ' משה קוה
נשיא האוניברסיטה